

SZARKA LÁSZLÓ

A KISEBBSÉGI TÖRTÉNELEM A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁSBAN

A sokat markoló cím, amely a témakijelölés óta makacsul rám hagyományozódott, akár a versíró számára a rím- és ritmuskényszer, lehetne inspiráció forrása is. De ebben a körben bizony inkább teher, amelynek súlya alól csakis a címben szereplő fogalmak *közös* végiggondolásának *közös* igénye szabadíthatna meg mindannyiunkat. Magam mentségül tehát egyedül annak a régóta esedékes tisztázó véleménycserének a szükségességét hozhatom fel, amelynek időszerűségét, előkészítettségét vagy hasznát éppenséggel még évekig lehet vitatni, de meglehet, közben mi, magyar történészek is felelősekké válhatunk a 72 éve meghúzott – tudjuk miként és miért éppen így megjelölt határvonalak negatív szellemi utóhatásainak feldolgozatlanságáért, a 20. század végi magyar kérdés aktuális és korszerű megfogalmazódásának pontatlanságaiért, illetve késlekedéséért.

Nincs szó persze egyetemleges mulasztásokról, hiszen az elmúlt évtizedekben Magyarországon, Erdélyben, a többi szomszédállamban, Nyugat-Európában és a tengerentúlon minden ideológiai kaloda, kelepce, csapda és öncsalás ellenére is születtek maradandó értékű, nemzetközi elismerést arató történeti feldolgozások, amelyek összegéből gondos historiográfiai elemzéssel akár a magyar történetírás magyar kisebbségekről kialakított képét is rekonstruálni lehet. Csakhogy a kezdetben hárommilliónál is több, a legutolsó hivatalos népszámlálási adatok szerint immár viszont csupán 2 770 000 főt számláló Kárpát-medencei kisebbségi magyarság története *összességében* véve igen haloványan jelenik meg a 20. századi magyar történelemírásban. Ennek a kétségtelen ténynek az okait próbálom az alábbiakban rövidre fogva vitára bocsátani.

„Történelmi tapasztalat dolgában «nagy hatalom» vagyunk” – írta Száraz György *A történelem birtokbavétele* című esszéjében. Azt már mi tehetjük hozzá, hogy e tapasztalatok igazán megnyugtató feldolgozásában, tisztázásában önámítás nélkül, legfeljebb a „fejlődő világ” kategóriájába sorolhatjuk magunkat. Lehet, hogy a két világháború közti belpolitikai fejlemények tekintetében vagy a magyar ötvenes évek tisztázásában, gazdaságtörténetünk kardinális problémáinak feltárásában akár már középhatalomnak is számíthatunk, de például a történeti Magyarország soknemzetiségű jellegét elhomályosítani törekvő korabeli magyar nacionalizmus zsákutcájának feldolgozásában vagy a hárommilliónyi kisebbségi magyar történelmi tapasztalatának birtokbavételét illetően igen súlyos a lemaradás.

Ennek egyik alapvető okául a magyar kisebbségekkel kapcsolatos hivatalos magyar politikai magatartás, a két világháború közti magyar irredenta, a magyar revízió témaköreinek szaktudományos eszközökkel valójában szinte teljességgel feldolgozatlan történetét említem. S persze idetartozik az elmúlt negyvenéves periódus, az állampárti internacionalizmus erkölcsi-politikai útvesztőjének, a magyar kisebbségeket évtizedeken át a testvérpártok kénye-kedvének kiszolgáló koncepciónak szakszerű feltárása is.

Tudomásul kell ugyanis vennünk, hogy a magyar kisebbségek létrejöttére, illetve 1945 utáni újbóli kialakítására adott magyarországi kormányzati válaszok hitelt érdemlő történeti megítélése nélkül nemcsak a magyar kisebbségi külpolitikáról, hanem a magyar–magyar kapcsolatrendszer tényleges erővonalairól sem lehet valós történeti képünk. Pél-

deként csupán a két világháború közti revíziós magyar külpolitikai törekvések nemzetközi kontextusának vagy a Bethlen által hirdetett békés revízió realitásának problémájára, vagy például a több nekifutás után is lezáratlannak tűnő *integrális kontra etnikai revízió*-vitára gondolok.

Az állampárti idők belügynek és belügyi ügynek tekintett kisebbségi kérdéskomplexumból pedig talán elég a tehetetlenség nyílt bevallása helyett hangoztatott „hídszerrep”-elmélet meddőségének, kudarcorozatának feltáratlanságára utalnunk. A mindenkori hivatalos Magyarország magyar kisebbségekkel kapcsolatos álláspontjának feldolgozatlanságából adódó mulasztások politikai mögöttese is jelzi, hogy a kisebbségi magyar múlt globális feltárásiában és a 20. századi magyar történelemben való arányos elhelyezésében a *kisebbségi kérdés* ciklikusan újra és újra robbanásveszéllyel fenyegető politikai töltetű témakör marad. Ez a tény az előbbinél is általánosabb és nehezebben leküzdhető akadályt jelent.

Gondoljuk csak meg, hogy a nyolcvanas évek kétségkívül legrepresentatívabb teljesítménye, a háromkötetes Erdély története – amely, kár lenne tagadni, a magyar tudományos közélet efemer igényén túl valójában politikai fogantatású és fogadtatású összefoglaló munkaként készült el – éppen a romániai magyar kisebbség 20. századi történelmében összesűrűsödő véleménykülönbségek előre kiszámítható kedvezőtlen politikai kihatásai miatt csupán egyfajta appendix formájában adja közre a kisebbség történelmének vázlatát. Nem is beszélve egyik-másik alapvetően tisztességes szándékkal készült kommunista szintéziskísérelt műfajtévesztéséről, pl. *A magyar kommunisták és a nemzetiségi kérdés* című munka zárófejezetének pártközpontú optimizmusáról.

Ezeknél a szakmán kívüli okoknál már csak a történetírás fenségterületén mutatkozó mulasztások tűnnek súlyosabbnak és rendszerváltozásokkal, választási győzelmekkel nehezen helyrehozhatóknak. Nem szeretnék hiánylistákat összeállítani, hiszen a hiányok ma egyként nyomasztanak bennünket, akik a magyar kisebbségek 20. századi történelmével így vagy úgy, magányosan vagy tízegynéhány szerencsés kollégánkkal együtt intézményes keretek közt megpróbálunk módszeresen foglalkozni. Nincs ma egyetlen e tárgykörben készült szakszerű forráskiadványunk, segédkönyvünk, kronológiánk, befejezett lexikonunk, bibliográfiánk, adatbankunk, könyvtárunk, központi – egy-egy kisebbség egészére kiterjedő – múzeumunk vagy levéltárunk.

Ennek a helyzetnek a megváltoztatására három jól elkülöníthető stratégia kínálkozik: lehetőség van a szorgos, kis lépésekre, a koordinált aprómunka az egyik esély. Az intézményi bázis ugyancsak fokozatos, de következetes kiépítése és azt követően átfogó feltáró munkálatok beindítása a második, kétségkívül több sikert ígérő, de Kárpátalján, Szlovákiában, Burgenlandban, Horvátországban vagy Szlovéniában más-más okok miatt, de jelenleg megvalósíthatatlan, Erdélyben pedig az eddigi tapasztalatok szerint bizony szintén igen lassan és akadályoztatva megvalósítható alternatíva. A harmadik a legegyszerűbb, de bizonyára a legkevesebb reményre feljogosító „megoldás”: a csodavárás. Én ez utóbbi kategóriába sorolom a magyarországi központú vagy innen irányított és finanszírozott kisebbségi tudományosság elképzelését is, tudván tudva persze, hogy jelentékeny támogatás nélkül az első két lehetőség esélye sem nagyobb, mint a lottó-lelétalálásban reménykedve gyárat alapító újjáállalkozó sikere.

Ami a háromféle megoldás bármelyikét esélyessé teheti, az a nyilván mindegyikben fellelhető reális és szükséges elemek optimális ötvözése. Ezzel persze a megfoghatatlan általánosságok szintjére tereltünk egy mindannyiunk által keservesen és naponta megta-

pasztalt problémát, amelyet nyugodtan nevezhetünk a kisebbségi magyar kulturális önszerveződés alapdilemmájának is.

Térjünk inkább vissza a szűkebb szakmai okokhoz: miért nincs, és hogyan lehetne hatékonyan beemelni a magyar kisebbségek hét évtizedes múltját a magyar történeti köztudatba? Mert, hogy erre nagy szükség van, abban talán mindenki egyetért, hiszen ez egyebek mellett azzal az alapvető haszonnal járna, hogy a magyar nemzeti öntudat sokszor és joggal emlegetett zavarait, fogyatékoságait a kelet-közép-európai magyar nemzeti önismeret történeti gyökerű nyavalyáit a történetírás, történelemoktatás eszközeivel megpróbálhatnánk legalábbis a gyógyulás irányába terelgetni.

Alighanem itt érkezett el az ideje annak, hogy az akár aprómunkában, akár intézményfejlesztésben, akár csodavárásban gondolkodó kisebbségi magyar tudományosságának jeleznie kell ebbéli igényeit, kívánalmait. Mint ahogy a Költészet napján minden évben megjelenő Szép versek című antológiában immár évek óta ott szerepelnek a mai magyar kisebbségi lírikusok művei, ugyanilyen, sőt még ennél is nagyobb természetességgel kellene, hogy a magyar történeti bibliográfiákban, évkönyvekben, folyóiratokban rendszeresen jelen legyen a kisebbségek és szórványok magyar történetírása. Ennek az igénynek viszont hangot kell adni, a folyóiratok, évkönyvek, szakmai kötetek, kutatási tervek szerkesztőit, felelőseit meg kell keresni, mint ahogy azt annak idején az erdélyi és szlovákiai magyar költők tették indulatosan az említett antológia vagy akár a Hét évszázad magyar versei című közismert válogatás újrakiadásának esetében. E téren egyébiránt máris rengeteg a kezdeményezés; az elmúlt években áttörés tapasztalható a korábbi kölcsönös elszigeteltséghez képest, de még mindig jórészt egyéni, alkalmi akciókról van szó.

Az igénybejelentésen túl természetesen gondos szakmai egyeztető munkára is szükség lenne: nagy szerencsénk, hogy minden komputerizáció, minden gépesített adatfeldolgozás ellenére ez a szakma továbbra is alapvetően individualista műfaj marad: ez azt jelenti, hogy bőven számolva, tehát mind a tíz Széchenyi-kutató, vagy mind a 10 Jásziszakember, de még a talán 20–30-ra tehető történeti turkológusunk is az ilyen jó tanácsokat osztogató referátumok nélkül is már évek, évtizedek óta együtt dolgozik, amennyire az szükséges. Mi több, ez a fajta személyes ismeretségen alapuló együttműködés a szakma internacionális jellegének megfelelően a nemzeti történetírás kereteit is minden irányban túllépi. Ezzel együtt az olyan, csakis jelentős intézményi háttérrel elkészíthető munkálatokban, mint az éves bibliográfiák, átfogó forráskiadványok, szakmai lexikonok stb. nélkülözhetetlenek látszik az eddiginél hathatósabb összefogás. (Jó lenne hinni, hogy a mi kicsinyke Világszövetségünk akár segíteni is tudna az ilyen munkálatokban, az elmúlt két év visszhangtalansága és pénztelensége, eszköztelensége mindazonáltal kellő alázatra és önmérsékletre int ebbéli hinni akarásunkban.)

*

Ha belegondolunk abba, hogy *A magyar történetírás új útjai* című 1931-es antológiában Mályusz Elemér a maga pozitivistikus népiségtörténeti eszményének rövid vázlatában a kisebbségi magyarság társadalomtörténetének megalapozását az egyébként napjainkban teljessé váló pénzhiány miatt igen csak lassan készülő dűlőnév-regiszterek teljességére kívánta alapozni, fentebb említett néhány ötletünk, vitára bocsátott észrevételünk talán nem minősíthető maximalista igényjegyzéknek. Ez a jegyzék persze tetszés szerint tovább folytatható. Mert hiszen nem beszéltünk a magyar történelem kisebbségi magyar iskolákban való oktatásáról, az egyetemes 20. századi magyar történelem-

tankönyv hiányáról (az ez évben Magyarországon napvilágot látott tankönyvkísérletek e tekintetben legfeljebb bátortalan próbálkozásokként minősíthetőek). Mint ahogyan szó sem esett, de talán a többi hozzászólásban vagy a vitában beszélni lehet még a romániai, szlovákiai, vajdasági, burgenlandi kisebbségtörténeti szintéziskísérletekről. Nyolcadmagammal fél éve dolgozunk a csehszlovákiai magyar kisebbség 1919–1989 közötti történelmének 20 ívre tervezett összefoglalásán, s lépten-nyomon megtapasztaljuk, milyen reménytelen vállalkozás számottevő szakmai előzmények, segédletek, részmonográfiák és persze szakmai viták nélkül egy legalább tíz évig standardmunkának számító szöveget összeállítani.

Mert – és ez legyen a szándékoltan rövidre és szálkásra vett vitaindító utolsó sírma – a történetírás, kivált a jelenkor-történetírás bizony fölöttébb romlandó műfaj. Ezen csak az elmélyült forráskritika, az állandó önkontroll és a kritikus szakmai közeg segíthet hatékonyan. De mi van, ha nincsenek hozzáférhető források, ha önkontrollunk nem mindig – és ha jórészt rajtunk kívül álló okok miatt nem kizárólag – szakmai kritériumok szerint működik, s mi a teendő, ha a kritika sem a szakma felől, hanem a túlpartról, az ilyen-olyan politikai törekvések, ideológiai áramlatok nemzeti, hatalmi érzékenységek felől éri az embert, legtöbb esetben is szelid és gyors halált helyezve kilátásba.

Nos, akkor valóban kevés választása marad a kisebbségi magyar történetírónak, történetkutatónak, történelemtanárnak: vagy fájdalmas, otthon és itthon egyaránt ambivalens megítélés alá eső döntéssel visszacsatolja magát az anyanemzethez, vagy újból és sokadszorra ismét berendezkedik a túlélésre. Úgy érzem azonban, ezek az évek, hónapok, napok most másként teszik fel a kérdést mindannyiunk számára: ahogy tegnap Csoóri Sándor fogalmazott: erőink koncentrációjára lenne nekünk is szükségünk, s ha ilyen módon közelítünk az előttünk tornyosuló irdatlan szakmai feladatokhoz, előbb-utóbb talán még a megfelelő eszközökre is sikerül szert tennünk.

Engedjék meg, hogy ezt a talán túlzottan emotívan hangszerelt, de szándékában mégis higgadt vitára ösztönözni akaró vitaindítót kedvenc Tisza István-idézetemmel fejezzem be.

„...Keserves húsz esztendőn keresztül gyötört az a gondolat, hogy ez a monarchia s benne a magyar nemzet pusztulásra van kárthatva, mert az Úristen el akarja veszteni azt, akinek elveszi az eszét. Az utolsó néhány évben kezdett jobbra fordulni a dolog, mind újabb és újabb öröndetes események keltették új életre a reményt, hogy a világtörténelem nem tér még napirendre felettünk.”

(Tisza István Berzeviczy Albertnek 1914. aug. 27-én)

R. E. ZS. L. K-44b 12/10 a: 65